

philosophis doctrinam sibi videatur accepisse de Deo : A is Ammonem et Mercurium audiat : Ammonem quidem, qui Deum occultissimum in suis de illo scriptis vocat; Mercurium autem clare et aperte dicentem : « Deum intelligere perdifficile est, ac si quis intelligere possit, eloqui profecto non possit. » Omnino igitur perspectum et exploratum esse debet, nulla alia ratione Deum aut rectam religionem cognosci posse, nisi ex solis prophetis, qui divino numine afflati nos docent.

περὶ Θεοῦ ἢ τῆς ἀρῆς Θεοσεβείας μανθάνειν οἷόν τε, ἢ πνεύματις ἀδακόντων ἡμῶν (71).

annum illam, a qua libellum in visione acceperat, Sibyllam esse primo credidit lib. 1, c. 2, nisi quia de Sibylla honorifice sentiebat? Ut omittam Sibyllæ de futuro judicio testimonium a S. Clemente laudatum, teste auctore *Questionum ad orthodox.*, quæst. 74, nimirum profecto attentum erant ad religionis suæ defensionem Christiani, quam ut negligerent quartam Eclogam Virgilio. Quamvis enim Virgilius nihil de Christo cogitaverit, illud tamen veri ex ejus dictis excerpere possumus : 1° Prædixisse Sibyllam Cæmæam totum orbem immutatam iri, quæ quidem immutatio iisdem coloribus depingitur, ac apud Isidant.

καὶ ὁ προγύμνασμα ἢ τούτων γινώσκεις τῆς τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν προφητείας. Εἰ δέ τις οἶοιτο παρὰ τῶν πρεσβυτάτων παρ' αὐτοῖς ὀνομασθέντων φιλοσόφων τὸν περὶ Θεοῦ μεμαθηκέναι λόγον, Ἄκμωνος (70) τε καὶ Ἑρμοῦ ἀκούετω. Ἄκμωνος μὲν ἐν τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις πάγκρυφον τὸν Θεὸν ὀνομαζόντος. Ἑρμοῦ δὲ σαφέως καὶ φανερώς λέγοντος, Θεὸν νοῆσαι μὲν ἔστι χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον, ὅ καὶ νοῆσαι δυνατόν. Πανταχόθεν τοίνυν εἰδέναι προσήκει, ὅτι οὐδαμῶς ἑτέροις παρὰ τῶν προφητῶν μόνον, τῶν διὰ τῆς θείας ἐπι-

2° Tam mirabilis eventus auctorem pro Deo et Dei Filio habitum iri. 3° Eum scelera nostra expiaturum. Mirum ergo videri non debet si, cum Sibyllam de Christo prædixisse constaret, edita sub illius nomine vaticinia approbationem moverunt.

B (70) Ἄκμωνος. Legendum esse Ἄμμωνος jamdudum eruditi viri observaverunt. De hoc autem Ammone et de Mercurio consulendus Fabricius *Biblioth.* tom. I. Dictum illud, quod hic tribuitur Mercurio, Platonis est in *Timæo*.

(71) Ἡμῶν. Ita Colbert., Clarom. et Reg. 5. Editi ἡμῶν.

ANALYSIS LIBRI DE MONARCHIA.

Variis de hoc scripto judiciis locum dedit opinio quædam, quæ Eusebii auctoritate non nitetur quidem, sed nisi videbatur. Nam cum Eusebium asseverasse crederent eruditi viri, librum Justini De monarchia non solum ex sacris, sed etiam ex profanis testimoniis contextum esse; alii Justini non esse pronuntiarunt opus illud, in quo nulla Scripturæ testimonia videbant, alii hanc partem peritisse dixerunt. Sed cum Eusebius ac ipse etiam Justinus, ut in Præfatione ostendimus, alter quidem librum De monarchia ex solis gentilium libris compositum esse dicat, alter autem se non aliunde argumenta deprenturum promittat; non est cur aut Justino totum hoc opus negetur, aut pars illa, quæ nunquam existit, desideretur.

Scriptum videtur opus, ut duo alia præcedentia, antequam persecutio Justinum gravioribus stimulis ad religionis defensionem acuisset. Postquam de origine idololatriæ nonnulla præfatus est (n. 1), 36 unum esse Deum probat (n. 2) ex testimoniis Æschyli, Sophoclis et aliorum. Deinde (n. 3) rationem huic Deo homines omnium actionum reddituros, eumque libationibus et incensis minime placari demonstrat (n. 4). Sequuntur de falsis gentilium diis non pauca. Ex his concludit (n. 5) soli vero et immutabili Deo adhærendum esse.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ

ΠΕΡΙ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ (72)

EJUSDEM JUSTINI DE MONARCHIA

LIBER

A. Cum humana natura initio conjunctionem intel-

(72) Περὶ μοναρχίας. Editi addunt Θεοῦ, quamvis hanc vocem Stephanus ex Eusebio et Suida desumptam ad calcem tantum apposuisset. Eusebius enim et ejus vestigiis S. Hieronymus et Photius inter alia Justini opera numerant librum Περὶ μοναρχίας Θεοῦ. Sed valde dubito an Eusebius hæc scripserit. Neque enim legebat illud Θεοῦ Rufinus qui ita reddit: *De monarchia*. Singularitatem Dei

C 1. Τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοκαταρχίην συζυγίαν συνέσεως καὶ σωτηρίας λαβοῦσης, εἰς ἐπίγνωσιν

significat sua sponte monarchia, non addita Dei voce, non solum apud Græcos, ut in Justini Dialogo n. 4; sed etiam apud Latinos, ut patet ex his Tertulliani verbis *Adv. Præc.* c. 5: « Monarchiam, inquit hæretici, tenemus. Et ita sonum vocaliter expriment, etiam Latini, etiam Opici, ut patet tam bene illos intelligere monarchiam, quam enuntiant. »

ἀληθείας, θρησκείας τε τῆς εἰς τὸν ἕνα καὶ πάντων δεσπότην, παρεισδύσα εἰς εἰδωλοποιίας ἐξέτρεψε βασκανία τὸ ὑπερβάλλον τῆς τῶν ἀνθρώπων μεγαλειότητος· καὶ πολλῶ χρόνῳ μείναν τὸ περισσὸν ἔθος, ὡς οἰκείαν καὶ ἀληθῆ τὴν πλάνην τοῖς πολλοῖς παραδίδωσι. Φιλανθρώπου δὲ ἢ μᾶλλον φιλοθέου ἔργον ἐστίν, ὑπομνήσαι τοὺς ἄπερ ὄφειλον εἰδέναι παραλειπούσας. Ἦν μὲν γὰρ καθ' αὐτὴν ἀρχετὴ ἡ ἀλήθεια δεικνύουσα ἐκ τῶν συνεχόντων (73) ὑπὸ τὸν πόλον τὴν τοῦ δημιουργήσαντος ταῦτα τάξιν (74). Ἀθήθη δὲ διὰ τὸ μακρόθυμον τοῦ θεοῦ περικρατήσασα τῆς τῶν ἀνθρώπων γνώμης, ἐραδιούργησε, τὸ μόνῳ τῷ ὄντως θεῷ πρέπον ὄνομα, ἐπὶ θνητοὺς μεταφέρουσα· καὶ δι' ὀλίγων νομῆν πονηρίας ἔσχον οἱ πολλοὶ, ἀμαυρούμενοι τῇ εἰς τὸ βέβαιον καὶ ἀτρεπτον γνώσει ὀχλικῆ συνηθείᾳ. Οἱ μὲν γὰρ τοκαταρχὴν εἰς τιμὴν τῶν ὑπερεχόντων, τελετὰς καὶ λειτουργίας τελοῦντες, ἀμνηστίαν τοῖς μετ' αὐτοὺς τῆς καθολικῆς (75) δόξης ἐνέβαλον· ἐγὼ δὲ, ὡς μικρῶ πρόσθεν ὑπέστην, φιλοθέῳ τῇ γνώμῃ (76) κεχρημένος, φιλανθρώπων χρήσομαι τῇ φωνῇ, καὶ παρίστημι τοῖς γε νοῦν ἔχουσι, δέον ὑπάρχειν πᾶσι τοῖς κεχρημένοις τῇ τῶν ὄλων διοικήσει, ἀτρεπτον ἔχειν τὴν εἰς τὸν πάντων γνώστην θρησκείαν. Τοῦτο δὲ οὐ λόγῳ καλλωπίζων φράσω, ἀποδείξει δὲ τῇ ἐκ τῶν κατὰ τὸ παλαιὸν εἰς τὸ παντελὲς τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας (77) ποιήσει κεχρημένος, ἐκ τῶν πᾶσι κοινῇ δεδομένων γραμμάτων. Ἐξ ὧν γὰρ οἱ πάντες τῶν εἰδώλων θρησκείας νόμον τοῖς πολλοῖς παρέδωσαν, μαθόντες ἐξ αὐτῶν ἀγνώστες νοῦ ἐλεγχθήσονται ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς ποιητῶν καὶ μελογράφων.

2. Πρῶτος μὲν γὰρ Αἰσχύλος τὴν τῶν καθ' αὐτὸν λόγων (78) σύνταξιν ἐκθείς, καὶ τὴν περὶ θεοῦ τοῦ μόνου ἐξήνεγκε φωνήν, ὡς λέγει·

*Χόριζε θνητῶν τὸν θεόν (78'), καὶ μὴ δόκει
Ὅμοιον σαυτῷ σάρκινον καθεστάναι.
Οὐκ οἶσθα δ' αὐτόν· ποτὲ μὲν ὡς πῦρ φαίνεται*

(73) Ἐκ τῶν συνεχόντων. Melius fortasse legitur συνεχόμενων, « ex his quæ sub cælo continentur. »

(74) Τὴν... τάξιν. Creatoris ordo idem est ac ordo a creatore institutus. Sic infra, n. 2, Sophocles dicitur ordinem unius Dei demonstrare.

(75) Τῆς καθολικῆς. Catholicam opinionem appellat eam, quæ de unius Dei cultu omnium animis insita, antequam simulacrorum cultus induceretur, ubique terrarum vigeat. Eodem sensu hanc vocem usurpat Dionysius Alexandrinus in epistola ad Hermianonem apud Euseb. *Hist.* lib. vii, c. 10, ubi sic loquitur de Macriano : « Ὅς πρότερον μὲν ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων λεγόμενος εἶναι βασιλέως, οὐδὲν εὐλογον, οὐδὲ καθολικὸν ἐφρόνησεν, ἀλλ' ὑπέπτωκεν ἄρ' ἀπροφητικῆ τῇ λεγούσῃ· Οὐαὶ τοῖς προφητεύουσιν ἀπὸ καρδίας αὐτῶν καὶ τὸ καθόλου μὴ βλέπουσιν. Οὐ γὰρ συνῆκε τὴν καθόλου πρόνοιαν, οὐδὲ τὴν κρίσιν ὑπέδειξε τοῦ περὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐπὶ πᾶσι. Διὸ καὶ τῆς μὲν καθολικῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας γέγονε πολέμιος. « Qui initio quidem cum καθολικός, id est rationalis imperator diceretur, nihil rationi consonum, nihil catholicum sensit. Sed imprecationi prophetiæ subjacuit, quæ sic habet : *Væ his qui prophetant ex corde suo, nec quod universum est vident.* Nam neque providentiam

A Domino debiti cognitionem accepisset; subrepens invidia humanæ dignitatis præstantiam ad simulacra fingenda avertit; ac postquam diu inveteravit superstitiosa consuetudo, errorem, ut vernaculum ei verum quidpiam, multis commendat. Est autem hominis amore in homines vel potius in Deum accensi, eos comunefacere, qui quæ scire debebant prætermiserunt. Ac veritas quidem satis habet in seipsa virium, ut ex his, quæ sub polo concurrunt, illius, qui hæc creavit, ordinem demonstret. Sed postquam oblivio propter Dei patientiam mentes hominum occupavit, facinus aggressa est, et nomen soli vero Deo congruens ad mortales transtulit; et a paucis nequitiae contagio ad multos pervenit, in quibus stabilium et immutabilium rerum cognitionem consuetudo popularis obscuravit. Nam qui initie in principum honorem mysteria et publica munera instituere, oblivionem catholicæ opinionis posteris injecerunt. Ego autem, ut paulo ante posui, animo utens Deum amante, utar voce hominibus amica, ac copiam facio iis qui sana mente præditi sunt, quanquam id quidem omnibus qui universo- rum temperatione utuntur, inesse deberet, ut omnium cognitorem immutabili cultu prosequantur. Hoc autem non pigmentis verborum exprimam, sed argumentis omnino utar ex vetusta Græcorum historiarum pœsi repetitis, et ex contritis omnium usu literis. Ex quibus enim monumentis præclari simulacrorum cultores hanc plebi superstitionem instar legis imposuerunt, ex his edocebuntur, et a suis ipsorum poetis desipere arguentur.

2. Ac primus quidem Æschylus operis a se 37 compositi rationem exponens, hæc etiam de singulari Deo pronuntiat :

*Deum amoveto longius mortalibus,
Nec tibi parem esse, carne amictum finxeris.
Namque haud scis illum : nunc ut implacabilis*

universa moderantem intellexit, nec animo reputavit iudicium illius, qui ante omnia et in omnibus et super omnia est. Quocirca catholicæ illius Ecclesiæ hostis fuit. »

(76) Φιλοθέῳ τῇ γνώμῃ. Hanc sententiam huic loco affinxit Dupinus : Postquam divinis testimoniis usus sum, humanis utar. Sed liquet hæc verba ad illud referri, ut Sylburgius et Tillemontius observant, quod antea dixerat Justinus, φιλανθρώπου ἢ ἢ μᾶλλον φιλοθέου ἔργον.

(77) Ἰστορία hoc loco idem valet ac litteræ. Quare sic etiam reddi posset hic locus : « Argumentis omnino utar ex vetusta Græcarum litterarum pœsi, et ex contritis omnium usu monumentis. » Paulo post laudanda videtur, etsi minus necessaria, doctissimi Potteri emendatio, qui pro his vocibus, τὰς τῶν εἰδώλων θρησκείας νόμον τοῖς πολλοῖς παρέδωσαν, legendum putat τῆς τῶν εἰδώλων θρησκείας, simulacrorum cultus legem tradiderunt.

(78) Τῶν καθ' αὐτὸν λόγων. Prologum aliquem videtur Justinus indicare. Hunc autem Æschylum Grotius juniorem esse existimat in notis ad *Excerpta Trag. et Com.*

(78') Τὸν θεόν. Additus articulus ex Clemente *Strom.* v, et Euseb. *Præv.* xiii, c. 13, et Grotio.

Videtur ignis, nunc tenebræ, nunc aquæ

Apparet, ipsis fit par interdum seris,
Pluvia et tonitru, fulguri, euro, nubibus.
Ministrat illi pontus et saxa horrida,
Fontes, et usquam quidquid undarum fluit.
Hunc terra, montes, hunc et immensi tremunt
Maris profundum, et collium cacumina,
Domini severa aspexerint cum lumina.
Namque omnia potest; laus Dei est altissimi.

Non hic solus Dei cognitione initiatus; sed et Sophocles singularis omnium creatoris et unius Dei sic ordinem describit:

Unus profecto est, unus est tantum Deus,
Cæli, solique machinam qui condidit,
Vadumque ponticæruleum, et vim spiritus.
At ducta cæco errore gens mortalium
Commenta, cladis in suæ solatium, est
Formas deorum saxæas aut aræas,
Aurove ductas fusili, aut eburneas.
His victimarum sanguinem, his festos dies
Cum dedicamus, esse nos temur pios.

Sed et Philemon, qui in antiquis rebus exponendis copiosus est, a veri cognitione alienus non videtur. Sic enim scribit:

Qualem aestimare, dic mihi, decet Deum?
Qui cuncta cernit, nulli at ipse cernitur.

Quinetiam ipse Orpheus, qui trecentos sexaginta deos induxerat, testis erit mæsententiæ in libro, quem *Præcepta* inscripsit, ubi illum erroris prænituisse patet ex his quæ scribit:

Loquar quibus fas est: portas occludite, profani

Omnes simul. Tu vero audi, luciferæ fili lunæ

Musæe, dicam enim vera; nec te quæ prius
In corde meo animadvertisti, privent beata vita;
Ad verbum divinum respiciens, illi asside,
Dirigens cordis intelligens profundum, et rectam in-

Viam, et solum respice mundi regem.

Unus est ex se genitus; ab uno quæcunque sunt geni-

In illis ipse versatur, nec quisquam illum
Videt mortalium, ipse autem omnes videt.

Hic ex bono malum hominibus dat,
Et bellum horribile et dolores lacrymosos.

38 Nec ullus est alius præter magnam regem.

Illum autem non video. Nam circum illum nubes con-

Omniibus autem mortalibus mortales sunt pupillæ in

Infirmæ videre Jovem omnium regnantem.

(79) Ἄπλαστον. Sic emendavit Grotius pro ἄπλατος, et mox νέφει τε pro νεφέλη τε.—Potterus observat satius esse legere ἄπλατος ὄρμη, vel, ut apud Eusebium, ἄπλαστον ὄρμη, quam illam Grotii emendationem adoptare, ἄπλαστον ὄρμη, siquidem ἄπλατος est apud grammaticos ἀπρόσιτος, ἀπειρος, πῶλος. In iisdem versibus Æschyli scribendam monet γ' ὕδατος συστήματα. — Ex Addendis et Emendandis.

(80) Πάντα δύναται. Hic versus non legitur apud Grotium; sed apud Clem. et Euseb. sic legitur: Δεσπότης πάντα, δυνατὴ γὰρ δόξα ὑψίστου Θεοῦ.

(81) Ἐμνήθη. R. St. ad calcem et Clarom. ad marg. ἐπιμήθη.

(82) Hunc versum plerique interpretes, quos secutus sum, ita reddiderunt, *Unus profecto*, etc. Gesnerus in *Legat. Athenag.*: *Unus revera est*, etc. Sed accuratius videtur hunc in modum reddi posse: *Est*

A Ἄπλαστον (79) ὄρμη, ποτὲ δ' ὕδωρ, ποτὲ δὲ γένος

Καὶ θηροῖν αὐτὸς γίνεται παρεμφερῆς,
Ἄνεμω, νέφει τε κάστραπῆ, βροντῆ, βροχῆ.
Ἰπηρετεῖ δ' αὐτῷ θάλασσα, καὶ πέτραι,
Καὶ πᾶσα πηγῆ, γ' ὕδατος συστήματα.
Τρέμει δ' ὄρη, καὶ γαῖα, καὶ πελώριος
Βυθὸς θαλάσσης, κώρων ὕψος μέγα,
Ὅταν ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα δεσπότη.

Πάντα δύναται (80) γὰρ δόξα δ' ὑψίστου Θεοῦ.

Ὁὐ μόνον δὲ οὗτος τὴν περὶ Θεοῦ ἐμνήθη (81) γνώσιν, ἀλλὰ καὶ Σοφοκλῆς τὴν τοῦ μόνου ποιητοῦ τῶν ὄλων καὶ ἐνὸς Θεοῦ ἱστορεῖ τάξιν οὕτως·

(82) Εἰς ταῖς ἀληθείαισιν, εἰς ἐστὶν Θεός,
Ὅς οὐρανὸν τ' ἔτευξε (83), καὶ γαῖαν μακρὰν,
Πόντου τε γαρῶπτον οἶδμα, κἀνέμων βίαις.
Θνητοὶ δὲ πολλοὶ, καρδίαν πλανώμενοι,
Ἰδρυσάμεσθα, πημάτων παραψυχὰς (84),

B Θεῶν ἀγάματ' ἐκ λίθων, ἢ χαλκῶν (85),
Ἡ χρυσοτεύκτων, ἢ ἐλεφαντίνων τύπους·
Θυσίας τε τούτοις, καὶ καλάς παρηγύρεις
Τεύχοντες (86), οὕτως εὐσεβεῖν νομίζομεν.

Ἄλλὰ καὶ Φιλήμων, τὰ ἀρχαῖα εὐπορήσας φράσαι, κοινωνεῖ τῇ περὶ τῶν ὄντων γνώσει, ὡς γράφει·

Θεὸν δὲ ποῖον, εἰπέ μοι, νομιστέον;
Τὸν πάντ' ὄρωντα, καὐτὸν οὐχ ὄρωμενον.

Μαρτυρήσει δὲ μοι καὶ Ὀρφεύς, ὁ παρεισάγων τοὺς τριακοσίους ἐξήκοντα θεοὺς, ἐν τῷ Διαθήκαις ἐπιγραφομένῳ βιβλίῳ, ὅποτε μετανοῶν ἐπὶ τούτῳ φαίνεται ἐξ ὧν γράφει·

Φθέγξομαι (87) οἷς θέμις ἐστὶ· θύρας δ' ἐπίθεσθε

Πάντες ὁμῶς· σὺ δ' ἄκουε φασφύρου ἐκγονε

C Μουσαῖ· ἐξερέω γὰρ ἀληθεῖα· μηδὲ σε τὰ πρὶν
Ἐν στήθεσσι φανέντα φιλῆς αἰῶνος ἀμέρση·
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας, τούτῳ προσέδρευε,
Ἰθύνων κραδίης νοερῶν κύτος, εὖ τ' ἐπίβαινε

Ἄτραπιτοῦ, μόνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἀνακτα.
Εἰς ἐστ' αὐτογενῆς, ἐνὸς ἐκγονα πάντα τέτε-

Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περιγίγνεται, οὐδὲ τις αὐτὸν
Εἰσορά θνητῶν, αὐτὸς δὲ γε πάντα ὄραται.
Οὗτος δ' ἐξ ἀγαθοῦ κακὸν θνητοῖσι δίδωσι,
Καὶ πόλεμον κρυόεντα, καὶ ἄλγεα διακρυόεντα.
Οὐδὲ τις ἐσθ' ἕτερος, χωρὶς μεγάλιο ἀνακτος·
Αὐτὸν δ' οὐχ ὄρω. Περὶ γὰρ νέφος ἐστήρικται·

Πᾶσι γὰρ θνητοῖς θνηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν ὄσσοις,

Ἄσθερές δ' ἰδέειν Δία τὸν πάντων μεδέοντα.

D unus, idque certum habe, unus est Deus.

(83) Ἐτεύξε. Clarom. prima manu ἔτευχε ad marg. et sic R. St. ad calcem.

(84) Παραψυχὰς. Clem., Euseb. et Theodoret. παραψυχῆν.

(85) Ἡ χαλκῶν. Theodoret. ἐκ λίθων τε καὶ ξύλων. St. Theodoret. videtur legendum existimasse. Vertit enim: Simulacra divum facta saxo aut arbore.

(86) Τεύχοντες. Sic etiam Grotius, Cyrillus et Jul., p. 52. At Clarom. et St. et Euseb. et Theodoret. habent στεφάνους, coronantes. Sic etiam R. St. ad calcem. Melius multo Clemens Alex. in *Exhort. ad gentes* habet νέμοντας.

(87) Φθέγξομαι. Hic versus cum sequenti deest in codicibus nostris mss. et apud Stephanum. Sed in editionibus Græco-Latinis desumpti fuere ex *Cohort.*, n. 15, ubi consuli possunt quæ observavimus. Vide initium lib. III Theophili.

Οὗτος γὰρ χάλκειον ἐπ' οὐρανὸν ἐστήρικται,
Χρυσέῳ εἰνὶ θρόνῳ, γαίης δ' ἐπὶ ποσσὶ βέβηκε,
Χεῖρά τε δεξιτερὴν ἐπὶ τέρματος Ὀκεανοῖο
Πάντοθεν ἐκτέτακεν. Περὶ γὰρ τρέμει οὐρα μα-
[κρά,

Καὶ ποταμοὶ, πολιῆς τε βάθος χαροποῖο θαλάσσης.
Καὶ ταῦτα οὕτως φράζει, ὡς αὐτόπτης γεγονὸς τοῦ
μεγέθους Θεοῦ. Κοινωνεῖ δ' αὐτῷ καὶ Πυθαγόρας ἐν
οἷς γράφει·

Εἰ τις ἐρεῖ, Θεὸς εἰμι, πάρεξ ἑνὸς, οὗτος ὀφείλει
Κόσμον ἴσον τούτῳ στήσας εἰπεῖν, Ἐμὸς οὗτος·
Κοῦχ' ἄλλο μόνον στήσας εἰπεῖν Ἐμὸς, ἀλλὰ κατοί-
[κειν
Αὐτὸς ἐν ᾧ πεποίηκε· πεποίηται δ' ὑπὸ τοῦ-
[του (87*)

3. Καὶ περὶ τοῦδε ὅτι μόνος δυνατὸς ἐστὶ, καὶ τῶν
ἐν τῷ βίῳ συντελουμένων πράξεων, καὶ τῆς περὶ τὸ
θεῖον ἀγνωσίας κρίσιν ἐνστήσασθαι, οἰκείου μάρτυ- B
ρας παραστῆσαι ἔχω· καὶ πρῶτόν γε Σοφοκλέα καὶ
περὶ τούτου λέγοντα·

Ἔσται γὰρ ἔσται κείνος αἰῶνων χρόνος,
Ὅταν (88) πυρὸς γέμοντα θησαυρῶν σχάσῃ
Χρυσωπὸς αἰθήρ· ἡ δὲ βροσκηθεῖσα φλόξ,
Ἄπαντα τὰ ἐπίγεια καὶ μετάρσια
Φλέξει μινεῖσ'. Ὅταν δὲ ἐκλίπῃ τὸ πᾶν,
Φροῦδος μὲν ἔσται κυμάτων ἅπας βυθός,
Γῆ δὲ δένδρεων ἔρημος, οὐδ' ἀήρ ἔτι (89)
Πτερωτὰ φύλα βυστάσει πυρούμενος.
Καὶ γὰρ καθ' (90) ἄδην δύο τρίτους νομίζομεν,
Μίαν δίκαιων, χ' ἄτεραν ἀδίκων ὁδόν.
Κάπειτα σώσει πάνθ' ἢ πρόσθ' ἀπώλεσεν.
Ἄλλὰ καὶ Φιλήμων (91) πάλιν·

Οἶε σὺ τοὺς θανόντας, ὦ Νικέστρατε,
Τρυφῆς ἀπάσης μεταλαμβάνοντας ἐν βίῳ,
Καὶ γῆν καλύψειν, ὡς ἀπὸ τοῦ πάντ' εἰς χρόνον C
Πεφενγῆναι τὸ θεῖον ὡς λεληθότας;
Ἔστιν Δίκης ὀφθαλμὸς, ὃς τὰ πάνθ' ἑρᾷ.
Εἰ γὰρ ὁ δίκαιος καὶ ἀσεβῆς ἔξουσιν ἐν,
Ἄρπαζ' ἀπελθὼν, κλέπτ', ἀποστέρει, κύκα.
Μηδὲν πλανηθῆς, ἔστι κἀν ἄδου κρίσις,
Ἦνπερ ποιήσει Θεὸς ὁ πάντων δεσπότης,
Οὐ τοῦνομα φοβερὸν, οὐδ' ἂν ὀνομάσαιμι ἔγω.
Καὶ Εὐριπίδης·

Ἄφθορον (92) βίου μῆκος δίδωσι πρὸς κρίσιν.
Ὅστις δὲ θνητῶν εἶται τοῦφ' ἡμέραν,
Καχὸν τι πράσσω, τὸν Θεὸν λεληθῆναι,
Δοκῆσι ποτηρὰ (93), καὶ δοκῶν ἀλίσκεται
Ὅταν σχολῆν ἄγουσα τυγχάνῃ Δίκη.
Ὅραθ' ὅσοι νομίζετ' οὐκ εἶναι Θεόν,

(87*) Hos quatuor versus, quos ab interitu vindicavit solus Martyr, Pythagorei cujusdam setum existimat Goezius. OTTO.

(88) Ὅταν. Clemens Alexandrinus, Strom. v, p. 607, ἐπάν. Sic etiam Grotius. Aliquos versus inter hanc vocem et præcedentem interjectos fuisse testatur Clemens.

(89) Γῆ δὲ δένδρεων... οὐδ' ἀήρ ἔτι. Sic apud Grotium, multo aptius, quam apud Justinum et Clementem γῆ δ' ἐδράνων... οὐδὲ ἀρ' ἔτι. Clemens οὐδὲ γάρ τ' ἔτι. Mox idem Grotius πυρούμενος. Justinus et Clemens πυρούμενη.

(90) Καὶ γὰρ καθ'. Hic versus cum sequenti deest apud Clementem et Grotium; sed leguntur inter sequentes Philemonis versus, nempe ante hunc versum, Εἰ γὰρ ὁ δίκαιος.

(91) Φιλήμων. Diphilo, ut observat Sylburgius, tribuit hos versus Clemens Alexandrinus, Strom. v, p. 609, apud quem non iam accurate referuntur, quam apud Justinum et Grotium.

(92) Ἄφθορον. Hunc versum Grotius cum præ-

A Hic enim arceo in caelo constitutus ex,
Aurato in solio, terram pedibus calcas,
Manum autem dextram ad terminos Oceani
Undique extendit. Circum enim tremunt montes
[magni,
Et fluvii, et cani profundum caerulei maris.

Atque hæc ille ita eloquitur, quasi majestatem Dei oculis suis vidisset. Consentit autem ei et Pythagoras, qui sic scribit:

Si quis dicat, Deus sum, præter unum, hic debet
Mundum isti similem creare, ac dicere, Hic meus est:
Nec solum creare ac dicere, Meus est, sed etiam habi-
[tare
Ipse in eo quem fecit, certe ab isto factus est.

3. Hunc solum de rebus in vita gestis et de numinis ignoracione judicium instituere posse, domesticis testibus demonstrare possum, ac primo quidem Sophocle, qui sic ea de re loquitur:

Jam veniet ille, veniet haud dubie dies,
Luxabit ignis cum redundantes opes
Auratus æther; lege tum spreta jurens
Terras et illis quidquid est sublimius
Depascet ardor. Inde cum defecerit
Hoc omne, nulla jam ferent undas vada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exustus aer pascet aligerum genus.
Namque esse scimus duplicem ad inferos viam,
Unam nefastis, alteram innocentibus.
Tum salva faciet cuncta que destruxerat.

Rursus Philemon:

Vitane junctos æstimns, Nicostrate,
Qui luxu non omni molliter vitam egerant,
Latere terra conditos, ceu effugerint
In omne tempus, et sefellierint Deum?
Justitiæ oculus est, qui intuetur omnia.
Nam si una justam sors et impium manet,
I, rape, dolisque cuncta misce et fraudibus,
Ne erres, in ipsis inferis jus dicitur;
Eritque judex Dominus omnium Deus,
Cujus tremendum nomen, haudque ego dixerim.

Et Euripides:

Longos dat annos, ut severe judicet.
Mortalium at quisquis in diem admittens mali
Aliquid, latere fidit hæc ipsum Deum,
39 Is stulta sperat, atque sperans tollitur,
Feriata tandem pœna cum supervenit.
Videte quicumque esse non vultis Deum,

cedentibus conjungit. Non hunc solum, sed et cæteros, qui sub Euripidis nomine sequuntur, eidem D Diphilo attribuit Clemens, et post eum Eusebius Præp. ev., l. xiii, c. 13. Mendose apud hos omnes scriptores legitur, ὃς τοῖς ἀμαρτάνουσι πρὸς βίον μῆκος δίδωσι. Melius multo Justinus, apud quem tamen aptius legeretur βίου ἄφθορον. — Valckenarius (Diatr. de Aristobulo Jud. ed. Luzac. Lugd. Bat. 1806, in-2°, p. 1 sqq.) eumque secutus Bæckhins (Æschyli, Sophoclis, Euripidis, num ea quæ supersunt et genuina omnia sint, etc. Heidelb. 1808, in-8°, p. 158 sq.) quatuor versus: Ὅστις δὲ θνητῶν... τυγχάνῃ Δίκη, quibus addunt ex Stobæo quintum: Τιμωρίαν ἔτισεν ὧν ἤρξεν καχῶν Euripidis genuinos esse, cæteros a Judæo aliquo vel Christiano subditos recte contendunt. De scripturæ diversitate cf. Matthiæ, Euripidis tragœd. et fragm., tom. IX, p. 297 sq. OTTO.

(93) Ποτηρὰ. Sic emendavi ex Clem. et Euseb. Male in edil. nostris ποτηρός.

*Duplex merentes mente non sana scelus.
Est ille namque, est; prosperæ res sed cui erunt,
Cum non probus sit; tempus apponat lucra.
Huic namque pœnas inferet tandem dies.*

4. Libaminibus autem et incensis malorum non placari Deum, sed summa æquitate pœnas ab eo cuique irrogari, testis iterum accedet Philemon :

*Si proferens quis victimas, o Pamphile,
Bovum caprumve capium, vel per Jovem
Alia similia; aut arte facta munera,
Aurore chlamydes splendidas vel purpura,
Sive ex smaragdo signa, sive eburnea,
Placare sperat talibus donis Deum;
Haud sanus errat ac levem mentem gerit.
Probum esse namque oportet omnino virum,
Non inferentem stupra nuptæ aut virgini,
Lucrive causa furta vel cædes; neque
Aliena spectantem, ac deinde conjugis
Male appetentem aut superbarum ædium,
Aut prædiorum, vel puellæ, aut vernulæ,
Pecorisve, taurumve, aut equum. Quo hæc pertinent?
Acum vel unam haud concupiscas, Pamphile,
Te namque cernit haud procul sedens Deus,
Quem facta mulcent æqua, iniqua displicent:
Laboriosum rebus uti prosperis
Sinit, colentem rura noctu et per diem.
Deo æquitatem semper observans lita,
Magisque corde splendeas quam vestibus.
Tantum audias si, ne procul confugesis,
O here, tibi ipse si nihil consciveris.
Te namque cernit haud procul sedens Deus.*

Et rursus Plato in *Timæo* : Horum autem explorationem et probationem si quis ipso opere aggrediatur; is divinæ ac humanæ naturæ ignoret discrimen: quippe cum Deus multa in unum commiscere, ac rursus unum in multa possit dissolvere, utpote scientia et potestate præditus; neutri autem quisquam hominum aut nunc idoneus sit, aut unquam sit futurus. :

5. De illis autem qui apud nonnullos existimantur participes esse sancti et perfecti nominis, quod quidem vana traditione quidam, tanquam dii, acceperunt, Menander ait in *Heniocho*, sive *Auriga* :

*Non mihi placebit ambulans foris Deus,
Anum comitem habens, atque ventitans domos
Cum tabula: oportet quippe justus ut Deus,
Domi manendo sit salus colentibus.*

40 Idem Menander in *Hiera*, sive in *Sacerdote* :
*Homini salutem non Deus dat alterum,
Mulier, per hominem; namque homo si quem Deum*

A Δις ἑξαμαρτάνοντες (94) οὐκ εὐγνωμόως.
Ἔστιν γὰρ, ἔστιν· εἰ δέ τις πράσσει κακῶς (95),
Κακὸς κερυκῶς, τὸν χρόνον κερδαινέτω
Χρόνω γὰρ οὗτος ὑστερον δώσει δίκην.

4. Καὶ ὅτι οὐ σπονδῆ καὶ θυμιάματι κακούργων προσφέρεται ὁ Θεὸς, ἀλλ' εὐθύτητι τὰς τιμωρίας προσνέμει ἐκάστῳ, μαρτυρήσει (96) μοι Φιλήμων πάλιν·

*Εἰ τις δὲ θυσίαν προσφέρων, ὦ Πάμφιλε,
Ταύρων τι πλῆθος, ἢ ἐρίφων (97), ἢ τῆ Δία
Ἐτέρων τοιούτων, ἢ κατασκευάσματα,
Χρυσᾶς ποιήσας χλαμύδας, ἢτοι πορφύρας,
Ἡδὲ ἐλέφαντος ἢ σμαράγδου κώδια,
Εὐνοὴν νομίζει τὸν Θεὸν καθεστάναι,
Πλανᾷ ἐκεῖνος, καὶ φρένας κούφας ἔχει.
Δεῖ γὰρ τὸν ἄνδρα χρήσιμον καθεστάναι,
Μὴ παρθένους φθείροντα, καὶ μοιχῶμενον,
Κλέπτοντα, καὶ σφάζοντα χρημάτων χάριν,*

B Τάλλοτρία βλέποντα, κάπιθυμοῦντα
Ἡτοι γυναικὸς, πολυτελοῦς ἢ δώματος,
Ἡ κτήσεως, παιδὸς τε, παιδίσκης θ' ἀπλῶς,
Ἴσπων, βοῶν τὸ σύνολον, ἢ κτηνῶν. Τί δὲ;
Μηδὲ βελόνης ἐν ἄμμ' ἐπιθυμῆς, Πάμφιλε·
Ὁ γὰρ Θεὸς βλέπει σε πλησίον παρῶν,
Ὅς ἔργοις ἠδεται δικαίοις, οὐκ ἀδίκτοις·
Πονοῦντα δ' εἴ τὸν ἴδιον ὑψῶσαι βίον,
Τὴν γῆν ἀροῦντα νύκτα καὶ τὴν ἡμέραν.
Θεῷ δὲ θῆε διὰ τέλους δίκαιος ὢν,
Μὴ λαμπρὸς ὢν ταῖς χλαμύσιν, ὡς τῆ καρδίᾳ.
Βροντῆς ἀκούσας, μηδαμῶς πόρρω φύγης,
Μηδὲν συνειδῶς αὐτὸς αὐτῷ (98), δέσποτα.
Ὁ γὰρ Θεὸς βλέπει σε πλησίον παρῶν.

Πάλιν τε Πλάτων ἐν *Τιμαίῳ*· : Εἰ δέ τις τούτων ἔργῳ (99) σκοπούμενος βάσανον λαμβάνοιτο, τῆς ἀνθρώπινης καὶ θείας φύσεως ἡγνοηκῶς ἂν εἶη τὸ διάφορον, ὅτι Θεὸς μὲν τὰ πολλὰ (1) εἰς ἓν συγκεράννυται, καὶ πάλιν ἐξ ἑνὸς εἰς πολλὰ διαλύειν ἰκανὸς, ὡς (2) ἐπιστάμενος ἅμα καὶ δυνατὸς ὢν· ἀνδρῶν δὲ οὐδεὶς οὐδέτερον τούτων ἰκανὸς οὐτ' ἐστὶ νῦν, οὐτ' εἰταῦθις ἔσται ποτέ. :

5. Περί δὲ τῶν δοκούντων παρὰ τισὶ μετέχειν τοῦ ἁγίου καὶ τελείου ὀνόματος, ὅπερ παραδόσει ματαίᾳ τινὲς ἀπηνέγκαντο ὡς Θεῷ (3), Μένανδρος ἐν *Ἡριόχῳ* λέγει·

*Οὐδεὶς μ' ἀρέσκει περιπατῶν ἔξω Θεός,
Μετά γραδὸς (4), οὐδ' εἰς οἰκίας παρεισιῶν
Ἐπὶ τοῦ σανιδίου. Τὸν δίκαιον δεῖ Θεὸν
Οἴκοι μένειν σώζοντα τοὺς ἰδρυμένους.*

Ὁ αὐτὸς Μένανδρος ἐν *Ἱερείᾳ*·

D *Οὐθεὶς δι' ἀνθρώπου Θεὸς σώζει, γύναι,
Ἐτέρου τὸν ἕτερον· εἰ γὰρ ἔλκει τινὰ Θεὸν*

(94) Δις ἑξαμαρτάνοντες. Deest hic versus apud Clem. et Euseb.

(95) Πράσσει κακῶς. Postulat omnino sententiæ series, ut legamus καλῶς. Neque enim πράσσει hoc locō idem valet ac perpetrāt, sed res prosperas aut adversas significat; et cum adversæ hic non congruant, legendum καλῶς.

(96) Φιλήμων. Menandro tribuuntur hi versus apud Clementem, Eusebium et Grotium. — Spurious esse primus monuit Brunckius, *Ἡθικὴ ποιησις*, sive *Ἰονίσι ποιητῶν Græci* (Argentor. 1784, 8°), p. 336; in iis tamen Bœckhius (*Gr. tragædiæ principum*, Æsch., Soph., Eurip., num. ea quæ supersunt genuinæ omnia sint, etc., p. 437 sq.) non dubitat quin nonnulla vere Menandri sint, alia ab interpolatore adiuncta aut adiecta videri. Ὅγγο.

(97) Ἐρίφων. Clemens βίφων, metri servandi causa.

(98) Αὐτῷ. Sic ex Grotio emendavi. Habebant editi nostri σαυτῷ.

(99) Ἔργῳ. Ita Plato, p. 1072, edit. Francofurt. Editi nostri τῶν ἔργων. Mox βάσανον ex Platone desumpsi.

(1) Τὰ πολλά. Sic etiam Plato. Editi nostri πάντα. Codices miss. et R. St. ad calcem μετὰ πάντα.

(2) Καὶ πάλιν... ἰκανὸς, ὡς. Hæc desumpsi ex Platone, ut prorsus necessaria ad sententiæ seriem. Mox idem Plato suppeditavit vocem ἰκανὸς post τούτων.

(3) Ὁς Θεῷ. Legendum ὡς θεοί.

(4) Μετά γραδὸς. Hæc addita ex Clemente. *Exhort.*, p. 49 et Grotio, qui toti etiam versui emendando operam tulerunt. Sic enim habebant editi nostri: Οὐδεὶς οἰκίαν παρείπων ἐπὶ τοῦ σανιδίου.

Τοῖς κυμβάλοις ἄνθρωπος εἰς δὲ βούλεται,
Ὁ τοῦτο ποιῶν, ἐστὶ μείζων τοῦ θεοῦ.
Ἄλλ' ἔστι τόλμης καὶ βίου ταῦτ' ὄργανα,
Ἐὐρημέν' ἀνθρώποις ἀναιδέσιν, Ῥόδη,
Εἰς καταγέλωτα τῷ βίῳ πεπλασμένα.

Ἐν Μισουμένῳ δὲ πάλιν ἀποφαίνων τῶν * εἰς θεοὺς
παραλαμβανομένων τὰς γνώμας, μᾶλλον δὲ ἐλέγχων
ὡς οὐκ ὄντας, ὁ αὐτὸς Μένανδρος *

Εἰ γὰρ ἐπίδοιμι τοῦτο, καὶ ψυχὴν ἀνα-
λάβοιμι (5) ἐγώ. Νυνὶ γὰρ ἀλλὰ ποῦ θεοὺς
οὕτως δικαίους ἔστιν εὔρεϊν, ὦ Γέτα;

Καὶ ἐν Παρακαταθήκῃ *

Ἔστιν κρίσις ἀδικος, ὡς εἶοικε, κὰν θεοῖς.

Καὶ Εὐριπίδης ὁ τραγωδιογράφος ἐν Ὀρέστη *

Φοῖβος κελεύσας μητρὸς ἐκπρᾶξαι φόρον,
Ἀμαθέστερός γ' ὢν τοῦ καλοῦ καὶ τῆς δίκης.
Δουλεύομεν θεοῖς, ὃ τί ποτ' εἰσὶ θεοί.
Ὅρας δ' Ἀπόλλων', ὃς μεσομφάλους ἔδρας
Ναίων, βροτοῖσι στόμα νέμει σαφέστατον,
Ὁ πειθόμεσθα πάνθ' ὅσ' ἂν κεῖνος λέγῃ.
Τούτῳ πειθόμενος τὴν τεκοῦσαν ἔκταρον.
Ἐκείνον ἠγείσθ' ἀνέσιον, καὶ κτείνετε *
Ἐκείνος ἡμᾶρτ', οὐκ ἐγώ. Τί χρὴ με δρᾶν,
Ἥ οὐκ ἀξιόχρεως ὁ θεὸς ἀναφέροντί μοι
Μίασμα, σῶσαι (6);

Ὁ αὐτὸς καὶ ἐν Ἰπολύτῳ *

Ἄλλ' οὐ γὰρ ἔρθῶς ταῦτα κρίνουσιν θεοί.

Καὶ ἐν τῷ Ἴωνι *

Ἄταρ θυγατρὸς τῆς Ἐρεχθέως τί μοι
Μέλει; προσῆκέ μ' οὐδέν (7). Ἀλλὰ χρυσέοις
Πρόχοισιν ἐλθὼν εἰς ἀποβάντηρια
Δρόσον καθήσω. Νουθετητέος δέ μοι
Φοῖβος, τί παρέχει (8). Παρθένους βία γαμῶν
Προδίδωσι [τοὺς] παῖδας, ἐκτεκνούμενος λάθρα,
Θνήσκοντα ἀμελεῖ. Μὴ σὺ γ' ἄλλ' ἐπεὶ κρατεῖς,
Ἄρετας δῖωκε * καὶ γὰρ ὅστις ἂν βροτῶν
Κακὸς πεφύκη (9), ζημιούσιν οἱ θεοί.
Πῶς οὖν δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀδικίας (10) ἐφλίσκάνειν;
Εἰ δ' οὐ πάρεστε, τῷ λόγῳ κεχρήσομαι *
Δίκας βιαίων δώσατ' ἀνθρώποις γάμων,
Σὺ καὶ Ποσειδῶν, Ζεὺς θ' ὃς οὐρανοῦ κρατεῖ.
Νεοὺς τίνοντες δ' ἀδικίας (11) κενώσατε *
Τὰς ἡδονὰς γὰρ τῆς προμηθίας πάρετε
Σπυδόντες, ἀδικεῖτ'. Οὐκέτ' ἀνθρώπους κακοὺς
Λέγειν δίκαιον, εἰ τὰ τῶν θεῶν καλὰ (12)
Μιμούμεθ', ἀλλὰ τοὺς διδάξοντα ταδε.

Καὶ ἐν Ἀρχελάῳ *

Πόλλ', ὦ τέκνον (13), σφάλλουσιν ἀνθρώπους
{θεοί.

Καὶ ἐν Βελλεροφόντῃ *

Εἰ θεοί τι (14) δρῶσι φαῦλον, οὐκ εἰσὶ θεοί.

Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ *

Φησὶν τις εἶναι δῆτ' ἐν οὐρανῷ θεοὺς.
Οὐκ εἰσὶν, οὐκ εἰσ'. Εἴ τις ἀνθρώπων λέγει,
Μὴ τῷ παλαιῷ μωρὸς ὢν χρήσθω λόγῳ.
Σκέψασθε δ' αὐτὰ, μὴ πλ' τοῖς ἐμοῖς λόγοις

* Legendum περὶ τῶν, sicque legit interpres. EDIT. PATROL.

(5) Ἀναλάβοιμι. Sic ex Grotio metrum explevi.
Editi nostri λάβοιμι. Paulo ante legendum περὶ
τῶν εἰς θεοὺς.

(6) Σῶσαι. Legitur apud Euripidem λῶσαι, ut
Langus et Syllburgius notaverunt.

(7) Προσῆκέ μ' οὐδέν. Legitur apud Euripidem
προσῆκει τ' οὐδέν; Quid ad me pertinet solum Ai-
tica? Mox ibidem χρυσέαις πρόχοισιν.

(8) Τί παρέχει. Legitur apud Euripidem et Grotium
τί πάσχει. Mox Grotius, τοὺς παῖδας τεκνού-
μενος. Deest articulus apud Euripidem. Editi nostri
ἐκτεκνούμενος.

A Quocunque libeat, cymbalis pertraxerit,
Hoc exsecutus fit Deo potentior.
Audaciæ hæc sunt et lucri molimina,
Juventa hominibus impudentibus, Rhode,
Nostrique ficta in sæculi ludibrium.

Rursus in Misumeno, sive Odioso, de iis, qui in
deos recepti sunt, sententiam exponens, vel potius
eos non esse demonstrans, sic idem Menander :

Id si viderem, redditum statim mihi
Animum putarem; namque nunc ubi gentium,
O Geta, justos invenire fas deos?

Et in Paracatatheca, sive in Deposito :

Videtur ipsos jus iniquum apud deos.

Et Euripides tragædus in Oreste :

Phæbus jubendo, matri ut inferrem necem,
Ipse est honesti ac juris inscientior.
Quicumque tandem sint di, honoramus deos.
Videsne Phæbum, qui sedens oracula
In umbilico clara dat mortalibus
Cuique fidem habemus, quidquid is pronuntiet.
Illi obsecutus iniuli matri necem.
Illum scelestum dicite, et morti date.
Peccavit ille, non ego. Quid me decet
Fecisse? Is in quem transfero culpam Deus
Servare an aptus non erit?

Idem in Hippolyto :

Sed, ut par esset, hæc dii non judicant.

Et in Ione :

Sed ista curæ quid mihi est Erechthei
Natae? nihil ad me pertinet: sed auris
Lustrationis ad locum vadens scyphis
Vim iundam aquarum. Commonendus at mihi
Phæbus. Quid egit, virgines vi comprimens?
Prodensque natos, clanculum in lucem editos,
In morte: sed tu haud negligas, sed dum potes,
Sectare recta, namque si mortalium
Improbis erit quis, puniunt illum dii.
Nonne ergo iniquum est, jura qui mortalibus
Scribitis, ut ipsi non vacetis crimine?
Quod si haud adestis, quis supersunt eloquar.
Dabitis hominibus perfidi pœnas stupri
Neptunus, et tu, et Jupiter polum regens;
Erruntque vacua templa, dum iuitis scelus.
Prudentiæ nam blanda dum præponitis,
Facitis inique. Haud jam amplius fas est malos
Homines vocare, si deum exprimumus bono
¶ Imitando, at illos dic malos qui nos docent.

Et in Archelao :

Dant sæpe verba, nate, di mortalibus.

Et in Bellerophonte :

Si turpe quid di fecerint, non sunt dii.

Et rursus in eodem :

D Est qui esse fidens dicat in cælo deos;
Hi prorsus, hi haud sunt; esse sed si quis dica,
Ne prisca stultus ille dicta proferat.
Spectate rem ipsam, nec meis sententiam

(9) Πεφύκη. Euripid. et Grot. πεφύκει.

(10) Ἀδικίας. Euripid. et Grot. ἀνομίαν; et
mox οὐ γὰρ ἔσται, pro οὐ πάρεστε.

(11) Νεοὺς τίνοντες δ' ἀδικίας. Sic emendavi-
mus ope contextus Euripidis. Habebant enim editi
nostri, ναὶ οἱ στένοντες ἀδικίαν.

(12) Τῶν θεῶν καλὰ. Legitur κακὰ apud Euri-
pid. et Grot.

(13) Πόλλ', ὦ τέκνον. Ita Grotius. Editi nostri
πολλῶν τέκνων. — Vide Matthiæum, Euripid. Trag.
et fragm., t. IX, p. 91. OTTO.

(14) Εἰ θεοί τι. Ita Grotius. Editi nostri εἰ θεοί τε.

*Firmate verbis. Dico ego tyrannidem
Spoliare vita, prædiisque plurimos,
Vastare et urbes per dolum fracta fide.
Atque hæc agenti melius est quam lenibus,
Numenque, quotquot sunt dies, colentibus.
Urbesque parvas, quæ deos colunt, scio,
Servire magnis, quæ impiæ sunt, ensium
Frequentiorum perditas mucronibus.
Puto illud equidem, si quis ex vobis piger
Deos precetur, nec manu victum paret;
Ex rebus ipsis is brevi cognoverit,
An arceunt di tristia infortunia.*

Et Menander in *Diphilo* :

*Qui semper ergo Dominus est rerum omnium
Paterque, solus debet hic semper coli,
Ut tot bonorum inventor atque conditor.*

Idem quoque in *Piscatoribus* :

*Quod namque nutrit me, illud arbitror æcum.
Nutrire sed quod suevit, id non indiget,
Ut sublevetur sumptibus precantium.*

Idem in *Adelphis* :

*Semper est Deus bonis
Mens ipsa, quisque censet ut doctissimus.*

Et in *Tibicinis* :

*Sunt cuncta rationi bonæ
Templum : ipsa nam mens est Deus qui disseret.*

Et in *Phrixo Tragicus* :

*Quod si piorum, et qui modum in mirum impij
Sors una ; quis rem pulchre habere se putet,
Si sentit æqui Juppiter nil optimus ?*

In *Philoctete* :

*Videte ut ipsis lucra honesta sint diis :
Mirabilisque plurimum in templis qui habet
Ακρι ; quid ergo te vetat lucrum sequi,
Cum liceat ipsis esse dis haud imparum ?*

In *Hecuba* :

*Quicumque Zeus es, novi enim verbo tenus,
Zeus sive factum, sive mens mortalium,
Te deprecabor.*

6. Hic igitur indicium est virtutis ac animi **42**
prudentiam amantis, ad conjunctionis communio-

(15) *Δυσσεβεστέρων*. Sic apud Grotium legitur.
Editi *δυσσεβεστέρω*.

(15') *Υμῖν*, etc. Maranus Grotium secutus edidit : *Υμᾶς . . . βίον Βραχεῖ παρ' αὐτῶν πραγμάτων λαβεῖν τὰ θεῖ' ἀπειργουσίεν εἰ κακὰς τὰς συμφοράς* (Matthæus aliud quid etiam excidisse opinatur, ut *αἱ ἐνδειαὶ τὰ θεῖα πυργουσί'*, etc.), prorsus contra omnes codd. mss. et editos, in quibus non exstant nisi hæc : *Υμᾶς . . . βίον τὰ θεῖα πυργουσίεν αἱ κακαὶ τε συμφοραί*. Sylburgius et Hutchimus *πυργουσί'*. Ille non minus apte *ἡμᾶς* scribi dicit, *πυργουσίεν* contendens si capiatur pro *tanquam turre superstructa onerare* sat bene constare sententiam. Quod me fateor haud intellexisse. Equidem existimabam cæteris non immutatis legi posse *ὑμῶν*, ut poeta auditores alloquatur : « Si quis vestrum (h. e. hominum) qui piger est deos precetur nec manu victum paret, ista, opinor, hæc tristia infortunia deorum auctoritatem stabiliunt. » Verum enim vero nescio an præferendum sit *ὑμῖν*, ut ipsi dii compellentur : « Vobis (h. e. diis), opinor (*οἶμαι* absolute cum indignatione quadam et ironia pronuntiatum est), si quis piger deos precetur nec manu victum paret, divinam dignationem ipsæ tristes calamitates fulciunt s. augent. » Uterque enim significatus, qui in verbo *πυργώω* inest, quadrat ad sententiam. Nam vult poeta exprimere, ipsa inopia atque calamitatibus deorum opinionem non destrui, sed procreari potius vel erigi, cum qui in statu

A *Γνώμην ἔχοντες. Φήμ' ἐγὼ τυραννίδα
Κτείνειν τὲ πλείστους, κτημάτων τ' ἀποστερεῖν,
Ὅρκους τε παραβαίνοντας ἐκπορθεῖν πόλεις.
Καὶ ταῦτα δρῶντες, μᾶλλον εἰς' εὐδαιμόνες
Τῶν εὐσεβοῦντων ἡσυχῇ καθ' ἡμέραν.
Πόλεις τε μικρὰς οἶδα τιμώσας θεοῦς,
Αἱ μείζονων κλύουσι δυσσεβεστέρων (15),
Λόγῃς ἀριθμῶ πλείονος κρατούμεναι.
Οἶμαι δ' ἂν ὑμᾶς (15'), εἰ τις ἀργὸς ὢν θεοῖς
Εὐχοίτο, καὶ μὴ χειρὶ συλλέγοι βίον,
Βραχεῖ παρ' αὐτῶν (16) πραγμάτων λαβεῖν
Τὰ θεῖ' ἀπειργουσί' εἰ κακὰς τὰς συμφοράς.*

Καὶ Μένανδρος ἐν *Διφίλω* :

*Διότι τὸν ὄντα (17) κύριον πάντων ἀεὶ,
Καὶ πατέρα, τοῦτον διὰ τέλους τιμῶν μόνον,
Ἄγαθῶν τοσοῦτων εὐρετήν καὶ κτίστορα.*

Ὁ αὐτὸς καὶ ἐν *Ἀλιεῦσι* :

Τὸ γὰρ τρέφον με, τοῦτ' ἐγὼ κρίνω θεόν.

B *Τὸ δ' εἰθισμένον τρέφειν,
Οὐ δεῖται τῆς παρὰ τοῦ δεομένου χορηγίας.*

Ὁ αὐτὸς ἐν *Ἀδελφοῖς* :

Θεὸς ἐστὶ τοῖς χρηστοῖς ἀεὶ

Ὁ τοῦς γάρ, ὡς εἶκε τοῖς σοφωτάτοις (18).

Καὶ ἐν *Ἀύλητρίσι* :

Πάντ' ἐστὶ τῶ καλῶ λόγῳ

Ἰερὸν. Ὁ τοῦς γάρ ἐστὶν ὁ λαλήσων θεός.

Ἐν *Φρίξῳ ὁ Τραγικός* :

*Εἰ δ' εὐσεβῆς ὢν τοῖσι δυσσεβεστάτοις
Ἐς ταῦτ' ἔπραττεν (19), πῶς τὰδ' ἂν καλῶς ἔχοι,
Εἰ Ζεὺς, ὁ ἄφστος, μηδὲν ἐνδικὸν φρονεῖ ;*

Ἐν *Φιλοκτήτῃ* :

*Ὅρατε δ' ὡς κἂν θεοῖσι κερδαίνειν καλόν,
Θαυμάζεται δ' ὁ πλείστον ἐν ναοῖς ἔχων
Χρυσόν· τί δῆτα καὶ σε κωλύει λαβεῖν (20)
Κέρδος, παρόν γε κ' ἐξομοιῶσθαι θεοῖς ;*

C Ἐν *Ἐκάβῃ* :

*Ζεὺς, ὅστις εἶ Ζεὺς· οὐ γὰρ οἶδα πλὴν λόγῳ
Ζεὺς εἶτ' ἀνάγκη φύσεως, εἶτε τοῦς βροτῶν,
Προσηυξάμην σε.*

6. Ἐνταῦθα τοίνυν ἐστὶν ἔλεγχος ἀρετῆς καὶ γνώμης σύνεσιν ἀγαπώσης, ἐπαναδραμεῖν ἐπὶ τὴν τῆς

deteriore sunt, eo tantum solatio sustententur, quod exspectant a diis, deos credentes auxilia adjumenta que allaturos. Igitur recte cod. Vimar. : « Quin et reor, si quis deos iners roget victumque quæritare negligat manu, vel ipsa calamitas ei faciet deos. » Qua in translatione, id quod etiam potest fieri, ὑμῖν non ad deos, sed ad homines refertur ; θεῖον enim non modo id, quod ad deos pertinet, eorumque est, h. e. divinitatem, majestatem vel simile quid valet, verum sæpenumero etiam voce ista ipsum designatur numen divinum, Deus. ΟΤΤΟ.

(16) *Βραχεῖ παρ' αὐτῶν*. Totum hunc versum Grotio debeo, qui et sequentis emendandi auctor fuit. Sic enim legebatur in editis nostris : *τὰ θεῖα πυργουσί' αἱ κακαὶ τε συμφοραί*.

(17) *Διότι τὸν ὄντα*. Grotius, τὸν ὄντα πάντων Κύριον γενικώτατον. Nullam ejusmodi fabulam scripsit Menander, ut Perionius et alii monuere. Tribuuntur ipsi *Diphilo* poetae hi versus a *Clemente Strom.* v. Scite observat Sylburgius hoc nomen e margine in textum venisse et ex poeta nomen fabule factum fuisse. Legitur τίμα apud *Clementem*.

(18) *Τοῖς σοφωτάτοις*. Sic Grotius : editi nostri οἱ σοφώτατοι.

(19) *Ἐπραττεν*. Ita Grotius. Editi nostri ἔπραττον.

(20) *Λαβεῖν*. Hanc vocem, quæ deerat in editis nostris, Grotio debemus.

συζυγίας κοινωνίαν (21), καὶ προσάψαι ἑαυτὸν συνέσει εἰς σωτηρίαν, αἰρεῖσθαι τε τὴν τῶν κρεισσόνων ἐκλογὴν, κατὰ τὸ ἐπ' ἀνθρώπῳ κείμενον αὐτεξούσιον, μὴ τοὺς ἀνθρωποπαθεῖς ἡγουμένους τῶν ὅλων δεσπότας, ὅπου γε οὐδὲ ἀνθρώποις ἴσθην ἔχοντες φανήσονται. Παρ' Ὀμήρῳ γὰρ ὁ μὲν Διὶ Διόδοχος αὐτοδίδακτος φησὶν εἶναι,

Θεὸς δέ μοι (22) ἔμβαλεν οἶμους,
θνητὸς ὢν (23). Ἀσκληπιὸς καὶ Ἀπόλλων παρὰ Χείρωνι τῷ κενταύρῳ ἰᾶσθαι διδάσκονται, τὸ καινότερον παρὰ ἀνθρώπῳ θεοί. Τί γὰρ δίδειμι περὶ Διονύσου, ὃν μαινόμενόν φησιν ὁ ποιητής· ἢ Ἡρακλέους, ὃν καὶ αὐτὸν σχέτλιον λέγει; Τί δέ μοι ἀναγορεύειν Ἄρη καὶ Ἀφροδίτην τοὺς τῆς μοιχείας ἀρχηγούς, καὶ ἐξ ἀπάντων τούτων κρίσιν ἐπάγειν τοῖς δεικνυμένοις; Εἰ γάρ τις, μὴ μαθὼν, τὰς περὶ τὰ λεγόμενα θεῖα πράξεις μιμήσαιο, κἄν ἐπὶ τῶν κιθῶν ἀλλότριος βίου καὶ ἀνθρωπότητος λογισθεῖ· γνοὺς δέ τις, εὐλογον ἔξει τὴν τῶν τιμωριῶν ἀποφυγὴν, οὐ παρανομίαν δεικνύων τὴν τῶν θεῶν τολμημάτων μίμησιν. Εἰ δ' ἄρα τις τοῖς ἔργοις ἐπιμέμψαιο, ἀνελεῖ καὶ τὰ ἐκ τούτων γνωσθέντα ὀνόματα. καὶ μηδὲ πιθανωμέναις καὶ στωμύλοις ῥήσεσιν ἐπισκεπάσει (24) αὐτοῖς. Ἀσπάζεσθαι δὲ χρὴ τὸ ἀληθινὸν καὶ ἄτρεπτον ὄνομα, οὐχὶ διὰ τῆς ἐμῆς φωνῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν εἰσαγαγόντων ἡμᾶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παιδείας κηρυσσόμενον, ἵνα μὴ ἀργῶς τελειώσαντες τὸν ἐνταῦθα τοῦ ζῆν χρόνον, οὐ μόνον ὡς ἀγνώτες τῆς οὐρανίου δόξης, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀχάριστοι τῷ κριτῇ τὰς εὐθύνας παρέξωμεν.

³⁰ Odyss. xv, 547.

(21) Τῆς συζυγίας κοινωνίαν. Initio dicebat nos accepisse συζυγίαν συνέσεως καὶ σωτηρίας, conjunctionem intelligentiæ et salutis.

(22) Θεὸς δέ μοι. Hæc a Phemio dici Perionius monet.

(23) Θνητὸς ὢν. Langus et Sylburgius legerunt ἀθάνατος, referendo ad Æsculapium.

(24) Ἐπισκεπάσει. Id est, si quis a diis malas actiones arceat; simul cum actionibus deos ipsos

nem recurrere, seque ipsum prudentiæ ad salutem tradere, ac meliora pro insito homini arbitrio eligere, non existimantem eos, qui humanis affectionibus obnoxii sunt, universorum dominos esse; quippe cum ne pares quidem hominibus deprehendantur. Nam apud Homerum ³⁰ Demodocus se a seipso doctum dicit,

Deus mihi afflavit cantus,
quamvis mortalis sit. Æsculapius autem et Apollo apud Chironem Centaurum mederi discunt, quod maxime novum est, apud hominem dii. Quid enim de Baccho memorem, quem furem poeta, aut de Hercule, quem miserum dicit? Quid attinet Martem et Venerem, duces illos adulterii ac principes, recensere, et ex his omnibus susceptam demonstrationem perficere? Si quis enim eorum qui feruntur deorum actiones, cum non noverit imitetur, is adhuc impurus et a vita et humanitate alienus existimetur. Si quis autem noverit, probabilem habebit pœnæ effugiendæ ansam, delictum non esse demonstrans divinorum facinorum imitationem. Quod si quis actiones vituperet, nomina quoque ex his nota tollet; nec eas probabilibus et speciosis verbis obteget. Itaque complectendum nobis est verum et immutabile nomen, non mea solum voce prædicatum, sed eorum etiam, qui vos in prima doctrinæ elementa introducunt; ne, si hujus vitæ tempus in otio et inertia traduxerimus, non solum ut gloriæ cœlestis ignari, sed etiam ut ingrati rationem judici reddamus.

tollet, qui ex his tantum rebus noti sunt; nec liberum erit scelera deorum, ad physiologiam confugiendo, delinire, et Jovis ac Junonis, verbi gratia, flagitia ad terræ et aeris conjunctionem revocare. Sic etiam Justinus *Cohort. n. 2*, contendit deos vel nullos, vel tales esse, quales a poetis describuntur. Vid. Athenag. *Legat. n. 22*. Infra legendum εἰσαγαγόντων ὀμᾶς.

ANALYSIS PRIMÆ APOLOGIÆ.

43 Primam hanc Apologiam, quæ secunda in superioribus editionibus loco non suoolvebatur, obtulit Justinus circa annum 150, imperatori Antonino Pio, ejusque filiis adoptivis M. Aurelio et L. Vero, ac ipsi etiam senitui populoque Romano. Elucet in hoc opere eximia dicendi libertas sine temeritate, summa in imperatores reverentia sine assentatione. Sic autem communem causam S. martyr defendit, ut qui veritatem apud antiquos libenter investigant, ii in hoc eximio monumento doctrinam et mores ac instituta veterum Christianorum oculis suis subjecta spectare et perspicere possint.

Totam orationem dividere possumus in tres partes, quarum in prima Justinus Christianos indicta causa non debere condemnari demonstrat, eorumque innocentiam exponit. In altera probat religionem Christianam certissimis argumentis iiti. In tertia denique quid in mysteriis Christianorum peragatur edisserit.

Declarat initio (n. 1) S. martyr iuum se esse ex Christianis; summa cum libertate postulat ab imperatoribus, ut æquitatem servant (n. 2), et Christianos aliorum reorum more jubeant judicari (n. 3). Perinque enim solum nomen indicta causa damnari (n. 4): hujus rei causam demonibus tribuit (n. 5). Si de his demonibus agatur, fatetur (n. 6) atheos esse Christianos; at id vituperari posse negat; quippe cum Deum Patrem, ejusque Filium et Spiritum sanctum colant. Si qui sorte ex hominibus ita credentibus convicti fuerint sceleris, id nocere non debet aliis (n. 7), quorum eo illustrior innocentia (n. 8), quod negare possent, si vellent; sed confitentur libenter, ut mendacium vitent, et ad Deum suum citius perveniant. Neque etiam vituperari debent Christiani (n. 9), quod simulacra non colant, cum hoc cultu nihil absurdius sit; nec quod materialibus donis Deum egere non putent (n. 10), a quo omnia creata, et regnum æternum recte viventibus promittitur. Neque enim humanum regnum expectant Christiani (n. 11); nihil ejusmodi ab eis metuendum; quinetiam eorum principia ad pacem et reipublicæ tranquillitatem maxime conducunt (n. 12). Si quis ista sentientes insectetur, is non solum contra rationem agat, sed etiam operam perdat eosque magis in Christi doctrina confirmet.

Cum posset desinere Justinus, re satis probata, rursus aggreditur ad innocentiam Christianorum defendendam, eosque atheos non esse demonstrat (n. 13) ex purissimo cultu, quem exhibent Patri et Filio et Spiritui sancto, et ex mirabili sui um mutatione, quam præ se tulerunt (n. 14), postquam a demonibus discesserunt. Atque ut res certo constet, in medio